

AZ ANTIFASISZTA ELLENÁLLÁSI MOZGALOM ZENTÁN 1941-BEN

A kapitalista Jugoszláviát az áprilisi katasztrófát megelőző években a dolgozó tömegek helyzetének rosszabbodása, az elnyomott nemzetek és nemzeti kisebbségek nemzeti felszabadító törekvéseinek erősödése, a külső és belső fasiszta veszély fokozódása és az osztályharc kiéleződése jellemezte.

Az ilyen általános helyzetben értek be újból a feltételek a Jugoszláv Kommunista Párt zentai szervezetének megalakítására, illetve felújítására. A korábbi — tulajdonképpen az első — zentai pártszervezet ugyanis a monarchofasiszta diktatúra idején szűnt meg működni és a JKP Helyi Bizottsága 1932-ben elhalt. Az újjáalakulás egyrészt azoknak az általános gazdasági, társadalmi és politikai körülményeknek a következménye volt, amelyek Zentán is fokozták, gyorsították a haladó és a maradi társadalmi erők differenciálódását, másrészt azoknak a változásoknak, amelyek a JKP Központi Bizottságában 1937-ben bekövetkeztek személyi és szervezési síkon, s amit országosan növekvő szervezeti izmosodás és társadalmi befolyás követett.

Az a néhány kommunista, aki az első helyi bizottság munkájának beosztása után Zentán maradt, illetve ide visszatért, már 1934-ben ismét megkezdte a munkát. A szabadkai helyi bizottság a szakszervezeti szakosztályok, csoportok újbóli megalakításán fáradozik. Lassú, szívós, óvatos és kitartó munkával fokozatosan megnyerték a munkásokat, beszervezték az Egyesült Munkás-Szakszervezeti Szövetség (URSS) helyi csoportjaiba. Ilyen irányú tevékenység kezdődött Zentán és a környéken is. A kezdetben laza pártkapcsolatok is fokozatosan megszilárdultak Ada felé — ahol Cseh Károly, majd Bakos Kálmán dolgozik az ottani pártszervezetben —, valamint Szabadka felé, ahol már kialakulóban van az észak-bácskai — a szabadkai, topolyai és zentai járási — pártgóc, ahonnan a bérmozgalmakban, sztrájkokban edződött szakszervezeti vezetők és pártaktivisták jönnek terepi munkára.

Zentán a régi pártaktivisták közül Lövei Mihály, Takács István dolgozik, mellettük fiatal aktivisták: Nagyabonyi Vince, Székely Ilona, Molnár Péter és Ósz Szabó János kapcsolódtak be a kommunista mozgalomba. Ez az első pártsejt további szervező munkával, a helyi bizottság megalakulásával 1939 tavaszán helyi szervezetté terebélyesedik.

A helyi bizottság munkáját ekkor Nagyabonyi Vince irányította. Asztalosmunkás volt és a párttitkári funkciót 1941. június végéig töltötte be, amikor is előzetes letartóztatásba helyezték. A pártbizottság munkájában rajta kívül Molnár Péter asztalosmunkás, Székely Ilona munkásnő és Ósz Szabó János földmunkás vettek részt.

A helyi bizottság munkájának felújításával Zentán létrejött a haladó erők összefogásának proletár magva. A proletári konzervatív erők elleni harcban, az osztályszempontok érvényesítése terén kezdetben tapasztalatlanság volt, majd érezte hatását a gyöngye szervezeti felépítés is, noha ezek a hiányosságok 1939—40 folyamán valamelyest megszűntek. Ugyanekkor Zentán is mind nyíltabban jutott kifejezésre egyes körök fasiszmus iránti rokonszenvezése.

A kezdeti, alapvető nehézségek a helyi bizottság összetételében mutatkoztak. Nemzeti egyneműsége — csak magyar tagjai voltak — nem felelt meg a város lakossága összetételének. 1940-ben egy zsidó, dr. Gerő István került be a bizottságba, míg a szerbek, habár egykorú statisztika

szerint több mint ötezren laktak Zentán, nem voltak képviselve sem benne, sem a helyi szervezetben. Továbbá működésének egész ideje alatt — tehát 1941 októberéig — érezhető volt a párt gyenge kapcsolata az agrárproletár tömegekkel, akiket a bizottságban egyetlen tag képviselt. Bizonyos mértékű bizalmatlanság is megnyilvánult az értelmiség, különösen a középiskolások és az egyetemi ifjúság iránt. Bár örömmel látták őket a munkásotthonban, sőt a szakszervezet ifjúsági szakosztályában is bekapcsolták a fiatalokat, a pártba nem vették fel őket. Még az ifjúkommunista helyi szervezet megalakítását is vidékről, a kikindai ifjúkommunista helyi bizottság részéről kezdeményezték, és felsőbb pártfórumok szorgalmazására volt elérhető, hogy a JKISZ Helyi Bizottságának a titkárát felvegyék a JKP Helyi Bizottságába 1940 novemberében.

A párt eszmei-politikai tömegbefolyását jelentősen korlátozták — a párton belüli szervezeti, szervezési, módszerbeli és elméleti hiányosságokon kívül — a konzervatív polgári erők összefogása és mind kifejezettebb tevékenysége, amelyek egyidejűleg a politikai nyomás és propaganda eszközeit is birtokolták: legális szervezeteket, a sajtót, az osztályerőszak (állam) szerveit és jól képzett kadéereket.

A kommunisták tömegnevelő eszmepolitikai tevékenységének góca az 1937-ben megnyitott munkásotthon volt. Itt működtek a szakszervezeti csoportok bizottságai, valamint a Sloboda Munkáskönyvtár és Olvasókör. Itt túlnyomórészt a magyar kisipari és gyáripari munkásság gyűlt össze. A JKP helyi szervezetének hatása ebben a társadalmi rétegben volt a legerősebb; ugyanakkor jóval gyöngébb volt a befolyása a mezőgazdasági munkásokra (egyetlen mezőgazdasági munkásokat felölölő pártsejt létezett, Kevin), akiket még szakszervezeti alapon sem szervezetek meg eléggé, hiszen a csaknem 4500 földmunkásból, amikor legtöbben be voltak szervezve, akkor sem haladta meg számuk a hatszázat.

A kispolgárság, az iparosok és a kisparasztok olyan társadalmi közegeké váltak, amelyben a burzsoá-nacionalista propaganda teret hódított.

A párt a nők megszervezésében jelentős eredményeket ért el. Zentán 1940 májusában megalakult az első női pártsejt, de ezenkívül Kevisszálláson is voltak nők a pártban. Viszonylag rövid idő alatt jelentős eredményeket ért el a tömegesítésben a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség zentai helyi szervezete is. A szervezet bázisát nemcsak a munkás szakszervezetek képezték, hanem a Budućnost Ifjúsági Könyvtár és Olvasókör is, ahol a haladó, túlnyomórészt szerb középiskolás ifjúság gyülekezett.

A fasizmus előretörésének idején Zentán tehát a JKP, a JKISZ szervezetei, a szakszervezet, a Sloboda Szakszervezeti Művelődési Egyesület, a Budućnost Ifjúsági Művelődési Olvasókör tömörítették elsősorban is a haladó erőket.

A burzsoá teljes és maradéktalan összefogását a munkásosztály ellen Zentán az ellentétes nemzeti érdekek gátolták. A szerb polgárság itt — a túlnyomóan magyar környezetben — veszélyt érzett s ezért féltékenyen őrizte osztály- és nemzeti pozícióit. A magyar burzsoázia a nemzeti kisebbségi, nyelvi kulturális és politikai szabadságjogok védelmezőjeként lépett fel. A „magyar egység” jelszavával az osztályharc fékezésére, Zenta munkásosztálya nemzetközi összefogásának szétzúzására és a kommunisták elszigetelésére törekedett.

A JKP helyi szervezete tudatában volt annak, hogy milyen veszély fenyegeti a volt Magyar Párt részéről: a magyar revizionizmus, valójában a fasizmus veszélye, amely a városban is jelentkezett. A helyi párt-szervezet konkrét és szívós politikai harcot indított ellene azzal a céllal, hogy rámutasson a volt Magyar Párt vezetőinek demagógiájára, a megtévesztő szociális ígéretekre, és hogy ezáltal elválassza a polgárságot és a tömegeket a burzsoá politikusoktól.

A kommunisták harca a revizionista fasiszták ellen egyre jobban kiéleződött, de mindinkább egyenlőtlenné is vált, mert az egykori Magyar Párt 1940-ben — a helyi sajtóorgánumok kiadása mellett — helyi

és regionális jellegű politikai összejövetelek, gyűlések szervezésére és megtartására is engedélyt kapott. Ezeket a gyűléseket a kommunisták is látogatták, ott fasisztaellenes jelszavakat dobtak be, rövid agitációs beszédeket tartottak, vitába szálltak a szónokkal, vagyis megzavarták az összejöveteleket. A kommunisták felszólalásaikban földet követeltek a mezőgazdasági proletariátus részére, anyagi segílyt az 1940. évi árvíz károsultjainak, a behívott tartalékosok családjinak, munkát a munkásságnak és a fiataloknak, továbbá sürgették a város szegény tömegeinek szervezett ellátását. Ezzel a taktikával a kommunisták a gyűléseket megzavarták, a tervezett politikai iránytól eltérítették a résztvevőket és ezzel valójában hátráltatták a revizionista, jobboldali politikai vezetők és csoportok tevékenységét.

Az országos reakció 1940 végén még jobban növelte nyomását a haladó társadalmi erőkre, főképpen a kommunistákra. A szakszervezetek működésének betiltása, Mayer Ottmár, Bakos Kálmán és mások letartóztatása, a zentai és kikindai ifjúkommunista szervezetek egymás közti kapcsolatának gyengülése érzékenyen érintette a JKP és a JKISZ zentai szervezeteit: egyes pártsejtek és ifjúkommunista aktívák széthullottak. Ugyanakkor az „örök barátsági” szerződés megkötésével Jugoszlávia és Magyarország között, valamint a Magyar Közművelődési Szövetség Újvidéken, 1940. november 25-én történt megalakulásával létrejött a megfelelő politikai légkör és szervezeti forma az összes jugoszlávellenes, revizionista beállítottságú magyar nemzeti mozgalom politikai áramlatának egyesítésére. A kulisszák mögötti agitációban a magyar burzsoázia a kommunisták céljaival szembeállította már saját szociális programját, az „agrárrendezés” megvalósítását. Ez a tömegnek szánt csalétek arra volt hivatva, hogy előkészítse a „változást” és a tömegek figyelmét a telepes és zsidó földbirtokok felé irányítsa, amelyekből a „jó magyarok” a változáskor részesülnek majd.

Ilyen feltételek között a Jugoszláv Kommunista Párt zentai helyi szervezete a legáldozatosabb munka árán sem tudott megbirkózni azokkal, amelyeket a párt VI. vajdasági tartományi értekezlete tűzött ki, vagyis nem volt képes egyesíteni a dolgozó tömegeket antifasiszta jellegű munkás—paraszt szövetségbe. A döntő pillanatban a nemzeti kisebbségi törekvések túlsúlyba jutottak az osztályos-forradalmi célkitűzések felett. A helyi burzsoázia pillanatnyilag megnyerte a tömegekért folytatott harcot már az áprilisi háború kitörése előtt.

A város haladó, antifasiszta erői gyengébbnek bizonyultak. Ezt az átmeneti vereséget az osztályerők objektív erőviszonyai is, de a Jugoszláv Kommunista Párt nem csupán zentai, hanem vajdasági szervezetének szubjektív gyengeségei okozták. Eppen azok a gyengeségek, amelyekre a párt VI. vajdasági értekezlete is rámutatott. Így aztán az utolsó, háború előtti, antifasiszta akcióban, a március 27-i tüntetésben Zentán a magyarok részéről majdhogy nem csak a kommunisták vettek részt.

Közvetlen az áprilisi háború kitörése előtt a zentai helyi pártbizottságnak hét tagja volt. Az ifjúkommunisták helyi bizottságában öt tag működött. Az utóbbiak száma ekkor 23 volt, azaz a JKP és a JKISZ zentai szervezeteiben 46 tag tevékenykedett a Jugoszláv Királyság összeomlásakor. A JKP Helyi Bizottsága még április elején tartott egy ülést. Ezután még egy akcióra került sor: a Mayer Ottmár által küldött röpcédulák szétszórására. Ezek a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságnak március 30-i felhívását tartalmazták. A röpcédulákat a börtönből kiszabadult Mayer Ottmár és Bakos Kálmán juttatták el a zentai szervezethez.

Ezután következett április 12-e. A magyar fasiszta katonaság bevonulása után a város haladó erői oly súlyos helyzetbe kerültek, amelyre 1929 óta nem volt példa.

„Bácskának a magyar katonaság részéről történt megszállásakor a proletariátus (magyar nemzetiségű) többsége is teljes mértékben támogatta az új hatalmat. Pártunk elveszítette tömegbázisát különösen azoknál a magyaroknál, akik a szerbekkel vegyesen éltek és élnek...” — írta

az áprilisi háború értékelésében Svetozar Marković az Istina című illegális pártlap 1942. évi augusztusi számában. Ez a megállapítás zentai vonatkozásban is érvényes.

A Párt a JKISZ helyi szervezetében tanácsstalanság lett úrrá. A kapcsolat a körzeti, valamint az adai pártbizottság, továbbá ifjúsági vonalon a kikindai JKISZ-bizottság felé megszűnt. Április folyamán a bizottságok nem üléseztek, a sejtek és aktívák nem jöttek össze, a szimpatizánsok egy része elveszett a mozgalom számára. Az ifjúkommunista szervezet a telepések elmenekülésével, majd kitelepítésével (májusban) tagjainak felét elvesztette. A fasiszta hatóságok lefoglalták a munkásonthon irattárát. Ilyen körülmények között a párt szervezett hatása a város társadalmi-politikai történéseire ideiglenesen megszakadt; egyedül csak az események pártszempontú magyarázatára került sor, főleg rokoni és baráti körben, valamint egyes személyek megvédésére a terrorral szemben.

Alapvető fontosságú volt mégis az, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt helyi szervezete nem semmisült meg, valamint hogy a helyi fasiszta hatósági szervek — habár viszonylag korán értesültek egyesek háború előtti baloldali tevékenységéről — meghatározott érdekből nem léptek fel ezek ellen azonnal. Így május folyamán létrejöttek a feltételek a pártmunka felújítására, illetve folytatására.

Zenta katonai megszállását követően a megszakadt pártkapcsolatok először Adával, pontosabban Bakos Kálmánnal, a JKP szabadkai körzeti bizottságának tagjával újultak fel. Bakos május elején megjelent Zentán és Lazar Nešić, a körzeti Bizottság tagja iránt érdeklődött, hogy nem rejtőzködik-e itt. Később kitudódott a szomorú tény, hogy Nešićet megölték, a fasiszta lerohanás napjaiban.

Bakos Kálmán tájékoztatta a zentai elvtársakat a szabadkai és az adai helyzetről, az ottani pártszervezetek sorsáról. A szabadkai elvtársak Radivoj Cirpanovval, a vajdasági pártbizottság titkárságának tagjával létesítettek kapcsolatot. Az összeköttetések azonban lassan alakultak ki. Amikor aztán a pártkapcsolatok valamelyest kialakultak, majd Bakos közvetlen utasításai és az általa közvetített direktívák alapján, a zentai pártbizottság is megkezdte munkáját.

A helyi bizottság kezdeményezésére összehívták a sejtek üléseit, amelyeken a tagsággal ismertették a pártmunka felújításával kapcsolatos feladatokat és megtárgyalták és értékelték az áprilisi háború és a katonai megszállás eseményeit.

A helyi bizottság júniusi ülésén a pártszervezetek felépítését és a munkamódszereket a becskerekai májusi tartományi pártértekezlet határozatai alapján kellett az újonnan kialakult, a város katonai megszállásával előállt, jóval összetettebb és súlyosabb feltételekhez idomítani.

Az ülésen elfogadott határozatok végrehajtása volt az alapvető feladat. A szervező munka teljesen kibontakozott, a sejteket átszervezték és megszilárdították. Összesen hat sejt kezdte meg a tevékenységet. Nagyabonyi Vince sejtje (tagjai: Györe István, Huszák Mihály és Zabos József), Molnár Péter sejtje (tagjai: Kincses Mihály és Tóth József), Löviné Székely Iлона sejtje (tagjai: Molnárné Kalmár Mária, Török Piroška, Takács Mária és Rekeczki Erzsébet), dr. Gerő István sejtje (tagjai: Miroszlav Birclin, Jezdimir Kristić, Josip Langof és Spiró Mátyás), Lövei Mihály sejtje (tagjai: Jagerné Ósz Szabó Erzsébet, Gombos Béla, Nagymélykúti Franciska és Patócs Vilmos). A város határában, Keviben működött a hatodik pártsejt, melyet Nagymélykúti Mátyás irányított, tagjai Nagymélykúti Franciska, Nagymélykúti Viktória, Toldi Miklós és Kohajda Pál voltak. Ezt a sejtet Molnár Péter kapcsolta össze a zentai helyi bizottsággal.

A pártsejtekben dolgozó párttagok többsége mellett kisebb-nagyobb, többé-kevésbé bizalmas párton kívüli, azaz szimpatizáns csoport létezett. Ezekkel a párttagok politikai beszélgetéseket folytattak. Így lehetőséget nyitottak a pártszervezet további tömegesítésére is.

A helyi szervezet természetesen nemcsak szervezői, hanem eszmei-politikai munkát is folytatott. Az eszmei képzésben és politikai tevékenységben a JKP Központi Bizottságának és a Tartományi Vezetőségnek politikai értékelései és irányvonala domborodott ki. Ugyancsak a külpolitikai helyzettel kapcsolatban is az első sejtüléseken azt az értékelést fejtették ki, amelyet a Tartományi Bizottság 1941 májusában tartott értekezletén elfogadtak.

A párt utasításait és álláspontjait a helyi bizottsági tagok vitték át a sejtekre szóbeli úton; ezenkívül azonban a sejtüléseken illegális sajtóanyag is feldolgozásra került. Ezt az anyagot Szabadkáról május végén és június 8-án Wohl Lola, a szabadkai helyi bizottság tagja hozta át Zentára.

A Szovjet Szövetség elleni támadás és Magyarország hadba lépése Hitler oldalán lényegesen megváltoztatták az eszmei-politikai és a szervező munka feltételeit a pártban. Bekövetkezett a kommunisták prognózisa a küszöbönálló német—szovjet háborúról és ez jelentősen hatott — különösen a szimpatizánsok körében — a párt tekintélyének növekedésére. Ugyanekkor a megszálló hatóságok népszerűtlen lépésekre kényszerültek: korlátozták a közellátást, halogatták a beigért „agrárrendezés” végrehajtását. A háború nem váltott ki a tömegekből semmiféle lelkesedést, ellenkezőleg: a város szegényparaszti, munkás és kisiparos rétegeiben elkedvetlenedés, elégedetlenség jelentkezett, amelyet már a rezsim harsogó propagandája nem volt képes lecsitítani.

Június második felében a hangulat romlását más jelek is igazolták. A zentai határban, különösen Gunarason, elégedetlenkedtek, zúgolódtak a mezőgazdasági munkások és a szegényparasztkok, a rendszernek nem tetsző politikai hangulat kapott lábra, elsősorban is azért, mert a remélt bérletföldeket nem kapták meg.

A hatóság felfigyelt a tömeghangulat megváltozására, s ha már az áprilisi hangulatot nem is őrizhették meg, a magyar—szovjet háború kitörését követő általános hangulatromlást igyekeztek megállítani. A városi katonai parancsnokság már április óta készült, gyűjtögette az adatokat azon akció keretében, amelyet a megszálló katonai közigazgatás Bácskaszerte végrehajtott, a baloldali elleni széles akcióra.

A zentai városi katonai parancsnokság meglepetésszerű akciót indított: a helyi szervezeti mozgalomról, az „ismertebb kommunistákról”, a háború előtti szakszervezeti mozgalomról korábban gondosan begyűjtött adatok bitokában a m. kir. rendőrség zentai különítménye eljárást indított a baloldali, kommunista elemek ellen.

A nyomozás megindítására jó ürügyül szolgált néhány névtelen feljelentés a moszkvai rádió híreinek hallgatói ellen. A kihallgatások, házkutatások, elővezettetések június 28-án kezdődtek. Nem egész egy hónap alatt a kihallgatások „szűrőjén” majdnem minden zentai szervezett munkás átment — a kihallgatottak java részét ugyanis azonnal szabadon engedték. Huzamosabb ideig letartóztatásban voltak Nagyabonyi Vince (a HB titkára), Gombos Béla, Patócs Vilmos (a JKP tagjai), Farkas Nándor (1941 márciusától együttműködött az ifjúkommunista HB-gal) és Mészáros Károly (a JKP tagja, aki Belgrádban élt). Csak augusztus elején bocsátották őket szabadon. Nem helyezték szabadlábba, hanem augusztus 9-én a topolyai gyűjtőtáborba internálták Olajos Mihályt és Csuka Vilmost, noha az utóbbinak soha semmi köze nem volt a kommunis-tákhoz, ellenkezőleg ismert jobboldali szerepet töltött be.

A nyomozás eredménytelennek bizonyult, mert a rendőrnemzőknek nem sikerült a párt- és az ifjúkommunista szervezeteket felfedniük, amit a zentai m. kir. rendőrkülönítmény 191/kt. számú, 1941. július 24-én felterjesztett jelentése is bizonyít.

A hatóság fellépése azonban nem maradt teljesen hatástalan a kommunisták körében. Az a felismerés, hogy a hatóságok szemmel tartják, figyeltetik a munkásmozgalmi, baloldali aktivistákat, nyomasztólag hatott a helyi bizottság és az egész szervezet további munkájára, különös-képp az új, érkező utasítások végrehajtására.

Május és június folyamán — tehát az alatt az idő alatt, míg a zentai pártszervezet kiheverte a fasiszta megszállás következményeit és fokozatosan rendezte sorait — a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága történelmi határozatokat hozott. A Központi Bizottság májusi tanácskozása a megszállók elleni fegyveres harc mellett döntött. Ezt követően országsszerte megkezdődtek a politikai és katonai előkészületek a népfelkelés megindítására. E határozatok szellemében cselekedett a Tartományi Bizottság is, mikor május közepén megkezdte a politikai és katonai szervező munkát az összes nemzetiségek összefogására az imperialista hódítók elleni közös harcra.

A politikai előkészületek keretében a Tartományi Bizottság kiáltványt adott ki Vajdaság népéhez; ezt június folyamán Újvidéken német, szerb és magyar nyelven sokszorosították. Ez a kiáltvány az időközben felújított szabadkai körzeti pártbizottság közvetítésével Zentára is megérkezett, és a sejtüléseken, valamint a megbízható szimpatizánsok körében a párttagok magukévá tették, illetve ismertették. Ugyancsak Szabadkán keresztül érkezett Zentára a párt lapja, a Proleter is, a Központi Bizottság májusi tanácskozásának határozataival. Ezek az okmányok éreztették hatásukat a helyi szervezet eszmei-politikai és szervező munkájában. Mindezek a tények tanúsítják, hogy a zentai pártszervezet is bekapcsolódott azokra a politikai előkészületekre, melyeket Tito irányításával a Központi Bizottság kezdeményezett és irányított a megszállók elleni tömeges ellenállás kibontakozására, a népfelkelés megindítása érdekében.

Az ország más részein a politikai előkészületekkel párhuzamosan, azokkal egyidejűleg katonai előkészületek is folytak: megfelelő pártfórumok mellett katonai bizottságok, albizottságok, szektorok alakultak, vagy megbízottak működtek. Vajdaságban is megalakult a Tartományi Bizottság május folyamán, de működésképtelensége miatt a katonai előkészületek késtek, viszonylag lemaradtak a politikai tevékenységek mögött. Így ez irányban május és június folyamán Zentán sem végeztek előkészületeket, nem mintha erre nem lett volna lehetőség, hanem azért, mert ilyen direktívák Zentára nem érkeztek.

A tartományi katonai bizottság átszervezése, azaz a bácskai katonai bizottságnak, illetve a Vajdasági Népfelszabadító Partizánosztagok Parancsnokságának megalakítása után, június végén kezdődtek az intenzívebb, konkrétabb katonai előkészületek. Észak-Bácskában a katonai előkészületek teljesen lemaradtak, azaz meg sem kezdődtek. A Tartományi Bizottság június 23-án és 24-én tartott ülésén, amelyben körzeti parancsnokságokat létesítettek, a bizottság nem tudta az észak-bácskai körzeti parancsnokságot megalakítani, sem parancsnokát kinevezni. Radivoj Cirpanovot, a Bácskai Katonai Bizottság tagját bízták meg az észak-bácskai körzeti parancsnokság megalakításával. Cirpanov azonban nem volt jelen ezen az ülésen, ezért a bizottság határozatait és utasításait előbb közölni kellett vele. Június végén a Tartományi Bizottság titkárságának tagjai: Svetozar Marković és Ivan Vujoglavlin Bánátból Bácskába jöttek és Sajkásvidéken találkozta Cirpanovval.

Ugyanakkor, amikor ezek az események lejátszódtak, tehát míg a katonai előkészületekre vonatkozó utasítások Bánátból Bácskába eljutottak, a magyar—szovjet háború kitörése kapcsán Szabadkán, Bácsstopolyán és Zentán megkezdődtek a baloldali elemek, köztük a kommunisták, „a veszélyes elemek” letartóztatása. A megindított letartóztatások fékezéleg hatottak, el is odázhatták bizonyos ideig Mayer Ottmár és Radivoj Cirpanov találkozását, lényeges azonban az, hogy ez a találkozás megtörtént. Nem sokkal ezután, július első felében Mayer Ottmár és Bakos Kálmán Zentára jött (Lövei Mihály és Székely Ilona emlékezése szerint Szabadkáról még Grósz László is Zentán volt) és itt a helyi bizottság ülésén ismertették az új utasításokat és feladatokat a szabotázsakciók végzésére, a gabona felgyújtására, a fiatalok felvilágosítására, hogy ne menjenek el katonának a megszálló hadseregbe.

A ülésen éles vita alakult ki a gabonagyújtogatás végrehajtását illetően. Az életben maradt résztvevők visszaemlékezései szerint a búzagyújtogatásra vonatkozó pártutasítás későn érkezett Zentára. A gabonát

már learatták, a búzakereszteket körül szántották, ezért egyesek célszerűbbnek vélték az asztagba rakott gabona felgyújtását. Az 1941. június 27-én megjelenő Zentai Újság írja: „Hatalmas szérútűz — Elégett 300 kereszt búza — Pénteken 1 órakor kongatás verte fel a város csendjét. Az Ipartelep és a Fehérmalom közötti szérún gyulladt ki egy búzakazal, amelyben 300 kereszt búza volt s amelyet éppen csépelni akartak.” Az, hogy gyújtogatás következménye volt-e a szérútűz, vagy véletlen gyúladás okozta-e, vitatható, tény azonban, hogy a tűz ebédidőben — amikor a foszforos gyújtólap öngyulladására leginkább bekövetkezhetett — tört ki. Székely Ilona visszaemlékezése szerint Birclin szerzett be rokonai kapcsolatain keresztül éghető filmet. Birclin állítása szerint dr. Gerő István filmből, kaucsukból, foszforból maga készített gyújtótöltetet, amelyhez mint fogorvosnak volt nyersanyaga és az elkészítéséhez képzettsége is. A gyújtóanyag elhelyezőjét Spiró Mátyás személyében, ki mindenre elszánt, vakmerő ember volt, esetleg rohamcsoportjának valamelyik tagjában kell keresni. Sajnos azok, akik kétségtelen bizonyítékokat nyújthattának, nem élnek.

Nyilvánvaló, hogy a pártutasítás a még talpon álló gabonára vonatkozott, de mire Zentára ért, a gabonát csépellték, vagy keresztbe rakták. A helyi bizottság ülésén szó volt arról is, hogy a gabonát a vagonba vagy a hajóra rakás napjaiban kell megsemmisíteni. Ebben az irányban történtek is előkészületek.

A gabonagyújtogatásra vonatkozó utasítás végrehajtásának elmaradása arról tanúskodik, hogy a helyi bizottságot — és a helyi szervezetet egészében is — ez a direktíva teljesen felkészületlenül találta; sem szervezetileg, sem pszichikailag nem készítették elő a zentaiakat ezekre az akciókra, amelyek alapos és körültekintő előkészületeket igényeltek.

A feladatok végrehajtásával kapcsolatos vitát követően még azon az ülésen átszervezték a helyi bizottságot. Nagyabonyi Vince, aki letartóztatásban volt, mint kompromittált egyéni a megszálló hatóságok előtt, nem maradhatott titkár. Ez alkalommal választották meg a helyi bizottság titkárának Molnár Pétert, Nagyabonyi pártsejtjének vezetését pedig ideiglenesen Huszák Mihály vette át. Ismét átszervezték az időközben megnövekedett taglétszámú sejteket. Ekkor már két női pártsejt működött: Székely Ilona pártsejtje mellett megalakult ismét Molnár Péterné sejtje, oly módon, hogy főképp fiatal munkásnőkből (Szügyi Erzsébet, Kecskés Aranka, Szivák Erzsébet és Nagyabonyi Ilona) tevődött össze azokból, akik az ifjúkommunista helyi bizottság működésének beszüntetése után Molnárné szervezetéhez tartoztak. Kévi-szálláson is két sejt jött létre, ahogy arra Nagymélykúti Dér Franciska emlékezik.

Röviddel a zentai helyi bizottság értekezlete után Mayer Ottmár a szabadkai és a körzet többi helységében történt letartóztatások miatt arra kényszerült, hogy a szigorú illegalitást válassza. Adán húzódott meg, hol Bakos Kálmán biztosított neki a Macedóniai városzállón, Varga tanyán búvóhelyet. A zentai pártszervezet irányítását Bakos Kálmán mint járási titkár végezte.

A zentai helyi bizottság júliusban tartott második megbeszélésén dr. Gerő István ismertette a német—szovjet háború kitörésének okát. Ekkor szó volt az orosz ejtőernyősök érkezéséről és a fogadásuk előkészítéséről. A szovjet ejtőernyősök érkezésével kapcsolatos utasítást Zentán minden sejtben megtárgyalták. Ezzel a saját akciójuk tervezése, előkészítése és megszervezése helyett külső segítő akcióra, a Vörös Hadsereg beavatkozására vártak, pedig ez akkor minden fronton visszavonulóban volt.

Ennek a téves irányzatnak — és utasításnak — szálait Bakoson és valószínű Mayeron keresztül a Tartományi Bizottság értékelésére lehet visszavezetni. A Tartományi Bizottság 1941 nyarán túlértékelte a Szovjet Szövetség akkori erejét és szerepét, ennek kapcsán pedig a háború tartamát is: annak gyors befejezésére számított amiről az Istina 1942. évi augusztusi számában — már említett — értékelés tanúskodik.

A zentai kommunistáknak ezenkívül még egy okból volt az orosz ejtőernyősök érkezésére vonatkozó hír elfogadható és logikus: ezekben a napokban az újságok — így a Zentai Újság 78. száma 1941. július 18-án — a szovjetajtőernyősök bevetéséről cikkeztek „Szovjet ejtőernyősök Erdélyben” — írta a Zentai Újság.

Ezek a hírek teljesen valószerűvé tették az ejtőernyősök bevetését ezen a vidéken is. Így a diverzáns és szabotázsakciók, az akciókat végrehajtó csoportok szervezésére vonatkozó utasítások elmaradtak, kivéve Gerő, Molnár és Huszár sejtjeit. Július folyamán csak Gerő sejtje végzett előkészületeket szabotázsakciókra. A megalakított rohamcsapatba Spiró Mátyás, a csapat vezetője és Gerő sejtjének tagja, Müller István, Löwi Dénes és Biennenfeld Aladár tartoztak. A többi sejtben „szükség esetén” — ami a szovjet ejtőernyősök érkezésére értődött főképp — a sejttagokra, a párttagokra számítottak.

Voltak más sejteknél is — az utasítások értelmében — rohamcsapatok szervezve. Így Kevin a csendőrök lefegyverzésére, a telefon- és táviróvezetékek elvágása céljából.

Tény, hogy az ejtőernyősöket váró sejték vagy rohamcsapatok nem léptek akcióba. Az egyetlen csoport, amely nem tétlenkedett Spiró csoportja volt, illetve maga Spiró és Gerő. Egyes pártmunkások visszaemlékezései szerint nekik tudják be a városi szerűn történt tüzesetet.

Kísérve az okozati összefüggések fonalát, rá kell mutatni, hogy a helyi pártszervezet gyöngesége egész sor — szubjektív és objektív — tényező következménye volt. Ezek a tényezők: a forradalmi akciók lebonyolításához igen alkalmatlan sík és könnyen áttekinthető terep, a megszállókat még támogató lakosság, a városban összpontosított 67 rendőr, 7 nyomozó, 30 csendőr, egy határvadász ezred, egy lovassági század, a folyamatban levő rendőrségi nyomozások a kommunisták és baloldali erők ellen, a szükséges eszközök és a kellő jártasság és tapasztalat hiánya mind kihatott a szabotázs- és egyéb akciók végrehajtására.

Július végén és augusztus elején felélénkült a szabadkai körzeti bizottság tevékenysége. Megalakult a körzet partizánegységeinek parancsnoksága, s ezzel a katonai szervezési tevékenység is lendületet kapott. Zentára először Bakos Kálmán érkezett, hogy szorgalmazza a pártutasítások végrehajtását és a rohamcsapatok megalakítását. A helyi bizottság ülését. Molnár Péteréknél tartották meg. Miután a zentai szervezet belállapotát megvitatták, Bakos szorgalmazta, hogy a párt tagjai törekedjenek az ifjúság — az ifjúkommunisták — szervezeti különválasztására és önállósítására. Indítványozta a szimpatizánsok körének bővítését és új emberek bekapcsolását a Vörös Segély akción keresztül. A párt nőtagjai a zentai helyőrségben teljesítő katonáktól igyekezzenek megtudni az egységek politikai hangulatát, harci felkészültségüket, a nyilasok számát, továbbá hogy a megbízható katonák segítségével próbáljanak fegyvert, lőszert, robbanóanyagot beszerezni.

Bakos ez alkalommal is hozott magával pártanyagot, bülteneket és a JKP Központi Bizottságának 1941. július 12-én kiadott kiáltványát. Néhány nap múlva ismét Zentára jött Marija Jakovljević társaságában, akivel elmentek Löveiek és Molnárék lakására, hogy tudassa, szükség esetén Marija az adaiak futárja, és hogy ezért ismerkedtetni meg vele Zentán, hogy kihez kell fordulnia.

A zentai pártszervezet Bakos látogatása után intenzív szervező tevékenységbe kezdett. Székely Ilona azt a feladatot kapta, hogy gyűjtse össze a háború előtti ifjúkommunistákat és dolgozzon az ifjúsági helyi bizottság felújításán. A pártsejtekből kiadták a civilruha gyűjtésére, a búvóhelyek elkészítésére, tartalék táplálék elrejtésére, a nőknek pedig külön a kötszer és orvosság gyűjtésére és készítésére vonatkozó utasítást. Dr. Gerő István közreműködésével bővült a Vörös Segély akció, melyet sokan Népsegély néven ismertek Zentán. Molnár Péter és Ósz Szabó János új szimpatizánsokat toboroztak a földmunkások között. Jó eredményt ért el a pártszervezet tömegesítés terén a zentai munkásnők között: a pártnak Zentán ekkor 14 nőtagja volt. A pártfutári szolgálatot

minden vonalon megkettőzték. Adáról még bekapcsolódott Halász Viktória. A Szabadka—Zenta vonalon — Bakos Kálmán, Balázsevicz Viktória mellett — Grósz László és Wohl Lola képezte a kapcsolatot, míg vissza, Szabadka felé —Gerő Istvánon kívül — Birclin is beépült a futár- és összekötő szolgálatba. Ada felé Ósz Szabó János tartotta a kapcsolatot.

A helyi bizottság arra törekedett, hogy helyben is lehetővé tegye a fontos hírek megtudását. Hírforrásként a rádiókészülékek szolgáltak, azaz a moszkvai és a londoni rádióállomások magyar és szláv nyelvű híradásai. A rádiót késő esti órákban hallgatták a szimpatizánsok lakásain, például a Löwi testvéreknél, vagy a városi kórházban dr. Radojka Mrkšić orvosnál szobájában. Dr. Gerő közben beszerzett egy írógépet és egyszerűbb sokszorosított rövidebb szövegek nyomtatására. A hianyagot a rádióból jegyezték, azt magyarra vagy szerbhorvára fordították és sokszorosították. Augusztus folyamán a felsőbb pártfórumok anyaga is rendben megérkezett Zentára. Tervezték és megették az előkészületeket egy, a Tiszán levő gabonaszállító hajó felrobbantására. A terv szerint Birclin detonátort készített, Gerő vállalta a robbanóanyag beszerzését, Kincses Mihály pedig — aki zsákolóként a gabona berakásán dolgozott — a pokolgép elhelyezését. Gerő azonban nem tudott kellő mennyiségű robbanóanyagot beszerezni és így az akció elmaradt.

Augusztus 10-e körül mint az észak-bácskai partizánosztag parancsnokságának tagjai jöttek Zentára Mayer Ottmár és Grósz László annak érdekében, hogy helyszínen lássák milyen szakaszba jutottak, az akciók előkészületei, valamint hogy közöljék a partizán rohamcsapatok alakítására vonatkozó új utasításokat. Zentán azonnal összehívták a helyi bizottságot.

Néhány nappal a helyi bizottság ülése után dr. Gerő István Szabadkára utazott, azzal a feladattal, hogy a körzeti bizottságtól robbanóanyagot szerezzen s azt Zentára szállítsa a tervezett uszályrobbantás végrehajtására. Robbanóanyag helyett rossz híreket hozott magával: a szabadkai asztaggyűjtogatás után megkezdődtek a letartóztatások.

Zentán ez idő tájt — a szervező és propaganda tevékenység mellett — a helyi pártbizottság tudomásával az ifjúkommunisták sikeres fegyverszerzési akcióit szerveztek. Huszák Mihálynak kapcsolatai voltak a szanádi fiatalokkal, kiknek az áprilisi háború idején sikerült elrejtenuik több katonai fegyvert, puskát. Akkor a Tisza határt képezte a magyar és a német megszállási övezet között. Huszák egy szimpatizánsával átment Bánátba mint kettős birtokos, a fegyvereket a kocsin elrejtették, így hozták át a kompon, majd a helyi bizottság utasítására elásták a városszéli út alatti átfolyónál. A fegyvert a hatóság felfedezte, kiásatta, úgy vélvén, hogy azt a visszavonuló jugoszláv katonaság hagyhatta el.

Augusztus második felében Radivoj Čirpanov, a Tartományi Bizottság titkárságának a tagja Zentára jött, hogy megkísérelje a Tartományi Bizottság utasításait a szabotázs-, diverzáns és partizáncelekmények terén megvalósítani. Ez alkalommal a helyi bizottság tagjain kívül az összehívott értekezleten részt vett Bakos Kálmán, Halász József Adáról, Nagybonyi Vince és Lövei Mihály Zentáról, Grósz László Szabadkáról, Nagymélykúti Mátyás Keviből és egy elvtárs Péterrévéről. Az értekezletet Molnár Péter lakásán tartották. Az estebe nyúló ülésen részletesen megvitatták a szervezési kérdéseket, a zentai járásban történő előkészületeket a szabotázs- és gyűjtogatási akciókra és az eddigi tapasztalatokat, a népsegély és a pártsajtó problémáit. A külpolitikai helyzetről Čirpanov beszélt.

Radivoj Čirpanov látogatása után a szervezés és a forradalmi előkészületek üteme még inkább fokozódott. A sejtüléseken részletesen átdolgozták a pártanyagot és utasításokat. Ez alkalommal rámutattak a szerbiai partizánegységek példájára.

A további munkában sor került Langof, Huszák és Birclin ifjúsági tizedeinek megalakulására — emlékszik vissza Székely Iona. Az emlíettek közül Birclin élte túl a háborút. Az ő aktívájába a következő fiatalok

tartoztak: Müller Éva, Slavko Magdić, dr. Radojka Mrkšić, Miodrag Maluckov, Atlasz Szuzanna, Radoslav Markov, Nevenka Ubović, Milan Lazin és Rozenfeld Vera.

Langof és Huszák tizedeinek tagjairól pontos kimutatást nehéz adni, de tény, hogy működtek; példa erre a szanádi fegyver szerzés is.

Augusztus 9-én az előzetes letartóztatásból kiszabadult Nagyabonyi Vince is azonnal bekapcsolódott a munkába, habár féló volt, hogy a hatóság figyelteti.

A rohamcsapatok, illetve a partizánegységek szervezésével egyidejűleg dr. Geró Istvánt bízták meg a város illegális katonai parancsnokságának a megszervezésével. Dr. Geró rövid idő elteltével jelentette a helyi bizottság titkárának, hogy Müller István, aki a jugoszláv hadseregben kellő katonai kiképzést nyert mint tartalékos tiszt, s aki fiatal, bátor fellépésű ember, vállalta ezt a rendkívül fontos megbízatást.

A rohamcsapatok és partizánegységek azokban a kerületekben, ahol erre lehetőség volt, a párttagokból és a szimpatizánsokból, ott pedig, ahol nem volt erre lehetőség, a párt és az ifjúkommunista helyi szervezet tagjaiból alakultak meg. Minden kerületben a támadás első és legfontosabb objektumaiként — egyelőre még általánosságban — a katonai, csendőrségi őrségeket, őrségeket, őrhelyeket, járőröket jelölték meg.

A katonai előkészületekbe a nőket is bevonták. Feladatuk elsősorban is a híradó- és elsősegély-szolgálat fenntartása volt. Zentán a párt utasítása alapján, elsősegélynyújtási tanfolyamot Vigh Csógi szimpatizánsnő szervezett. Dr. Gerónak sikerült beszerveznie a gyógyszeráróst, aki szükség esetén az egész gyógyszerterületet a mozgalom, a párt rendelkezésére bocsátotta volna. Hasonló módon, dr. Gerón keresztül a felszabadító mozgalomnak ajánlotta fel minden árukészletét Weinberger textilkereskedő.

A katonai szervezés tehát 1941 szeptemberében tervszerűen haladt előre; az előkészületek befejezését és az akciók megkezdését azonban a bekövetkezett letartóztatások megakadályozták.

A megszállók vezető politikai és katonai köreinek első intézkedése az volt, hogy — a honvédelmi miniszter által kiadott rendkívüli felhatalmazással élve — a Déli Hadsereg parancsnoka 1941. július 15-én kihirdette a rögtönbíráskodás bevezetését azokra a cselekményekre vonatkozólag, amelyeket a hirdetmény felsorolt és államellenesnek (hűtlenségnek) minősített.

A rögtönbíráskodás kihirdetésével a legádázabb kommunista- és partizánellenes hajtóvadást kezdődött.

A Szabadkán elfogott gyűjtőcsoport kihallgatási anyaga volt részben a nyomozóosztály kiindulási pontja a további nyomozáshoz Észak-Bácska területén, hogy végül október végén, tragikus következményekkel Zentán is erre az időszakra befejeződjön.

A letartóztatások Topolyán kezdődtek, Szabadkán egyre jobban kiterjedtek, szeptember 17-én Bakost is letartóztatták Adán. A zentaiak csak szeptember utolsó napjaiban szereztek tudomást a letartóztatások méreteiről a menekülőben levő Simokovich Rókustól, Balázsevics Viktoriától és Grósz Lászlótól, kiket néhány napig a zentai elvtársak rejtettek.

Szeptember 30-án Ősz Szabó Jánost Adára küldték: keresse meg Bakos Kálmánt és érdeklődjön azokról a rejtékhelyekről, amelyekről annak idején Bakos beszélt, hogy léteznek az adatai szerb tanyákon. Ősz Szabó János lesújtó hírral érkezett vissza: Bakost már két hete letartóztatták.

Másnap, október elsején a hajnali órákban lovas csendőrök ugráltak be Molnár Péter, Nagyabonyi Vince, és Ősz Szabó János kapuján, kerítésén. A letartóztatások Zentán is megkezdődtek. A három zentai párttag letartóztatásával az újvidéki csendőrnnyomozó osztály parancsnoksága működési körét Zentára is kiterjesztette.

Időközben Molnár Pétert, Nagyabonyi Vincét, Ósz Szabó Jánost átvitték Adára Bakossal szembesíteni. Október 3-án vonattal hozták őket vissza Zentára, a már akkor „berendezett” Tunel vendéglőbe. Az Újvidékről érkező csendőrnnyomozók speciális küldetésének hírhető székhelye lett a Tunel. Az egész „akciót” az újvidéki V/1 csendőrnnyomozó osztály tisztjei és altisztjei vezették.

Október végén az újvidéki csendőrnnyomozó alosztály zentai működését befejezte. Működésének mérlege: harminchat előzetes letartóztatásba helyezett zentai kommunista és szimpatizáns. Közülük tízet rögtönítélő eljárásra, a többieket pedig rendes katonai bíróság elé utalták.

1941. november 11-én délután három órakor a tíz elítéltet — kellő biztosítás mellett — a zentai városháza kistermébe vitték. Miután a bíróság bevonult, az elítélteket felállították. „A Magyar Szent Korona nevében” dr. Gerő Istvánt, Müller Istvánt, Löwi Károlyt, Spiró Mátyást, Löwi Dénest, Molnár Pétert, Nagyabonyi Vincét, Lövei Mihályné született Székely Ilonát, Ósz Szabó Jánost és Nagymélykúti Mátyást bűnösnek nyilvánították az 1930. évi III. törvénycikk 59. paragrafusának 4. bekezdése, illetve pontjába ütköző hűtlenség büntetésében és valamennyi vádlottat kötélt által végrehajtandó halálbüntetésre továbbá tízévi hivatalvesztésre és politikai jogaik felfüggesztésére ítélték. Végül következett a megerősítő, illetve a kegyelmi záradékok, mely szerint Szombathelyi vezérkari főnök — felruházott jogánál fogva — Nagyabonyi halálbüntetését 15, Lövei Mihálynéját 15, Ósz Szabó Jánosét 10 és Nagymélykúti Mátyásét 12 évi fegyházbüntetésre változtatja, míg a többiek esetében az ítéletet megerősíti.

Az ítélet felolvasása után mind a tíz elítéltet ismét teherautóra rakták és kivitték a kaszárnyába. A halálra ítélteteket külön választották a felmentettektől, kiknek az ítélet értelmében végig kellett nézniök elvtársaik kivégzését.

Az ítélet végrehajtása után a Tunelba szállították, majd még éjjel a budapesti Margitkörüti fegyházba vitték őket.

A zentai kivégzést követő napon, 1941. november 12-én a zentai csendőrnnyomozó kilencoldalas feljelentést küldött a szegedi királyi ügyészségnek. Ebből megtudni, hogy összesen 37 személy közül tízet rögtönítélő bíróság elé állították, közülük hatot kivégeztek, négyet pedig 10—15 évi börtönbüntetésre ítélték. Meg kell említeni, hogy a 36 zentai mellett egy adai is volt, Sterbik Sándor, akit a szabadkai tárgyaláson ítélték el.

Bármennyire is teljesnek látszott a Horthy-fasizmus győzelme Zentán, az erkölcsi győzelem a meghurcolt, megkínzott, bebörtönzött és kivégzett zentai kommunistáké volt. Ezt bizonyítja az is, hogy azok a kommunisták és szimpatizánsok, akik nem kerültek börtönbe, továbbá a fiatal munkások és értelmiségiek már 1942 elején megkezdik a szervezkedést, újra felemelik a népfelzabardító mozgalom viharvert zászlaját.